

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

29 SEPTEMBER 1971

56e JAARGANG

No. 2817

Gastarbeidersfilosofie

De gastarbeider is in de westerse landen een zo normaal verschijnsel geworden, dat het nauwelijks realistisch lijkt na te denken over de vraag, hoe bijv. de Nederlandse en de Duitse economie eruit zouden hebben gezien als zij geen gastarbeiders zouden hebben gehad. Wel is het uiteraard zinvol het probleem in marginale zin te beschouwen en dus na te gaan welke kosten en baten een additionele gastarbeider voor zichzelf, voor zijn land en voor ons land meebrengt.

Niettemin kan het toch wel eens goed zijn te filosoferen over de betekenis die de gastarbeiders in hun totaliteit voor onze economie en meer in het bijzonder voor onze inkomensverdeling hebben.

Laten we voor dit laatste uitgaan van de in onze maatschappij aanwezige neiging ieder lid van deze maatschappij een zo hoog mogelijk opleidingsniveau te bezorgen. Deze tendens is goeddeels onafhankelijk van de ontwikkeling van de vraag naar hoger geschoelde arbeid. Een hogere opleiding plegen wij tegenwoordig te zien als een doel op zich, los van de vraag of een zinvolle aanwending van deze hogere opleiding later mogelijk zal blijken of niet. In Duitsland vindt de politiek tot bevordering van de opvoering van het gemiddelde opleidingsniveau een belangrijke stimulans in de vergelijking van het aantal studerende aan instellingen van middelbaar en hoger onderwijs met die in andere landen. Aangezien deze vergelijking „ten nadele” uitvalt van Duitsland is de conclusie dat het aantal Duitse studerende aan deze instellingen dient te worden opgevoerd. Vraagoverwegingen spelen hierbij geen enkele rol.

Om de afstuderende niettemin zinvol emplooi te bezorgen is een snelle expansie, vooral in de breedte, van de economie noodzakelijk. Deze expansie kan evenwel niet plaatsvinden in de vraag naar „hogere” beroepen alleen, doch demonstreert zich dan gelijktijdig in de „lagere” beroepen. Aangezien echter de geleerden van de lager geschoolden juist door de drang naar een hogere opleiding en door de autonoom toenemende tegenzin in de „lagere” werkzaamheden in aanzienlijke mate zijn gedund, ontstaat er een kloof tussen vraag naar en aanbod van arbeiders in deze categorie.

Door het dichten van deze kloof met gastarbeiders is de zaak weer rond en kan alles bij het oude blijven. Maar stel nu eens dat die gastarbeiders er niet waren

geweest. Afgezien van mechanisatie en verlaging van het service-niveau, was de enige „natuurlijke” wijze om vraag en aanbod in de categorie van de lager geschoolden zowel als in die van de hoger geschoolden weer met elkaar in evenwicht te brengen, dan een relatieve inkomensstijging voor de lager geschoolden geweest, die het tekort in deze categorie opheft en tegelijkertijd het dreigende overschot in de categorie van de hoger geschoolden door een verminderd aanbod reduceert. Een nevenvoordeel van dit laatste is bovendien nog een fikse bezuiniging op onderwijskosten.

Het is niet ondenkbaar (sommige aanwijzingen maken het zelfs waarschijnlijk), dat de noodzakelijke stijgingen in de „laagste” categorieën arbeiders dusdanig groot zouden zijn geweest, dat voor de werkzaamheden in deze categorie hogere lonen zouden moeten worden betaald dan voor die in traditioneel „hogere” categorieën. Een straatveger zou een hoger geldinkomen kunnen hebben verdiend dan zijn chef, die het voorrecht geniet ook bij slecht weer in zijn verwarmd bureau te kunnen verwijlen. Zijn ondergeschikte ontvangt voor het gemis hiervan een compensatie. Dit gemis wordt met het voortschrijden van de ontwikkeling onzer maatschappij steeds sterker gevoeld en zou dus ook steeds sterker meegespeeld hebben in de ontwikkeling van het „evenwichtslon”. In de beroepen met een groot negatief psychisch inkomen wordt door de westerse arbeider in steeds sterkere mate compensatie daarvoor in de geldsfeer verlangd.

Zo gezien kan de gastarbeider dus worden beschouwd als een effectief instrument om de in onze maatschappij bestaande inkomensverhoudingen te conserveren en het spook van de vergoeding van negatief psychisch inkomen buiten de deur te houden. De gastarbeider maakt een hoger produktieniveau mogelijk, doch verhindert juist daardoor aanpassingen die in feite neerkomen op een fundamentele wijziging in onze maatschappelijke structuur.

De troost voor het achterwege blijven van deze aanpassingen, die tot een rechtvaardiger inkomensverdeling hadden kunnen leiden, zullen we moeten zoeken in het feit, dat de gastarbeider hier meer verdient dan in zijn eigen land mogelijk ware geweest. Het gemis van de zon daar en de sociale moeilijkheden hier zijn daarvoor overigens voor hem ook bepaald weer geen geringe prijs.

L. H. Klaassen

Inhoud

Prof. Dr. L. H. Klaassen:

Gastarbeidersfilosofie 857

Drs. R. Iwema:

Sociale classificatie van bestedingsrichtingen 858

Drs. P. A. de Ruiter:

Evenwichtig? 859

Drs. C. F. M. van Lotringen:

Industriepolitiek 860

Jhr. Ir. L. H. op ten Noort:

Gemeentelijke grondpolitiek ... 864

Prof. Mr. J. in 't Veld:

Economie en welzijn 866

Au courant 868

Boekennieuws 869

Mededelingen 871

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit

Redacteur-secretaris: L. Hoffman

Economisch-Statistische Berichten

Weekblad van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016;

kopij voor de redactie:

postbus 4224. Telefoon:

(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementenprijs: f. 44,72 per jaar, studenten f. 31,20, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijksgedelen (zeepost).

Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Sociale classificatie van bestedingsrichtingen

Op grond van de resultaten van het budgetonderzoek 1963/1964 voor Nederland, gepubliceerd in het *Jaarboek 1968* van de Sociale Statistiek der Europese Gemeenschap, kunnen we de bestedingspercentages van het inkomen in de verschillende bestedingsrichtingen van vier sociale groepen met elkaar vergelijken. Indien het bestedingspercentage in een bepaalde richting bij de arbeiders van handel en industrie hoger ligt dan bij de employés en ambtenaren en tevens bij de landarbeiders hoger ligt dan bij de landbouwers, kunnen we van *overwegend arbeidersbestedingen* spreken. In het omgekeerde geval kunnen we de desbetreffende bestedingsrichtingen *overwegend middenstandsbestedingen* noemen. Alle overige bestedingsrichtingen, die derhalve noch een overwegend arbeiders-, noch een overwegend middenstandskarakter hebben, noemen we „*gemengde*” bestedingen. Aldus verkrijgen we een sociale classificatie van bestedingsrichtingen, die in de onderstaande tabel is weergegeven.

Overwegend arbeidersbestedingen

1. brood en meel; melk en kaas; eetbare oliën en vetten; aardappelen; groenten; suiker; koffie en thee; frisdranken; vis; fruit; jams; suikerhoudende artikelen; tabak.
2. heren- en jongenskleiding; heren- en jongensschoeisel; stof, wol, babyuitzet; dames- en meisjesschoeisel; schoenreparaties.
3. linnen- en beddegoed; niet duurzame huishoudelijke artikelen; radio- en televisie-apparaten, muziekinstrumenten; meubeltextiel; verwarmings- en huishoudelijke apparaten.
4. vaste brandstoffen; gas.
5. kapper, schoonheidssalon, enz.
6. wettelijke bijdragen sociale verzekering.

„Gemengde” bestedingen

1. vlees; eieren.
2. dames- en meisjeskleding.
3. meubelen en vloerbedekking; duurzame huishoudelijke artikelen.
4. elektriciteit; vloeibare brandstoffen.
5. toiletartikelen.
7. reparatie en installatie woning; huur en bijkomende lasten.
8. boeken, kranten, tijdschriften; ontspanningsdiensten.

Overwegend middenstandsbestedingen

1. boter; alcoholhoudende dranken.
2. kledingreparatie; reinigen, verven, wassen.
3. verzekeringspremies i.v.m. huishouding; reparatie en huur van huishoudelijke uitrusting; huishoudelijke hulp.
6. belastingen.
8. opleiding.
9. godsdienst; verzekeringen i.v.m. personen; doktershonoraria; medische producten; ziekenhuisverpleging.
10. overnachtingskosten tijdens vakantie; verkeer; verteringen buitenshuis.
11. schulden en leningen.

Wanneer we ons in deze tabel van boven naar beneden bewegen, zien we de rubrieken voedings- en genotmiddelen (1), kleding en schoeisel (2), huishoudelijke uitgaven (3), verwarmings- en verlichtingskosten (4) en lichamelijke verzorging (5) snel in betekenis afnemen, resp. verdwijnen. Daartegenover doemen o.m. de rubrieken ontwikkeling en ontspanning (8) en de daaraan verwante verplaatsingskosten (10) op. Een van de meest kenmerkende trekken van de overwegend middenstandsbestedingen blijkt overigens wel te liggen in de relatief hoge uitgaven die de middenstand zich voor de instandhouding van goed (kledingreparatie; reinigen, wassen; verzekeringspremies i.v.m. de huishouding; reparatie van huishoudelijke uitrusting; huishoudelijke hulp), lijf (verzekeringen i.v.m. personen; doktershonoraria; medische producten; ziekenhuisverpleging) en ziel (bestedingen in verband met de godsdienst), al dan niet noodgedwongen getroost.

R. I.

Evenwichtig?

Wat in Nelissen te waarden valt is dat hij niet als zijn voorganger, Witteveen, tracht het moeizame financieel-economische compromis, dat de Miljoenennota is, te rationaliseren met behulp van verfijnde technische uiteenzettingen. Bij Witteveen kreeg je altijd de indruk dat bijv. de berekening van de structurele begrotingsruimte een exercitie was, waar naar een bepaalde uitkomst werd toegerekend. Nelissen daarentegen besteedt weinig woorden aan deze berekening, hoewel hij haar nog wel — bij wijze van obligaat ritueel, een soort eerbetoon aan zijn voorgangers? — laat uitvoeren. Hij laat evenwel duidelijk uitkomen dat de ontwerp-begroting 1972 niet aan deze norm voldoet, iets waar Witteveen, doordrongen als deze was van structureel-normbesef, altijd zeer veel „evenwichtig” proza voor nodig had. Vervolgens laat hij, Nelissen, zeer beknopt weten dat wat hem betreft de 6%-norm op de heling mag.

Daarmee is niet gezegd dat het proza van Nelissen nu direct als een man op je afkomt. Ook de Miljoenennota 1972 laboreert aan de kwaal van vele voorafgaande: intellectuele hovaardij, een stuk vol cijfermatige hoogstandjes, nodig om een aantal politieke waardeoordelen van een camouflagejasje te voorzien. Omdat dit niet de eerste maal is dat ik zo'n opmerking plaats, voel ik me nu verplicht om althans de essentie van de inhoud van de Miljoenennota in minder dan 500 woorden op een bevattelijke wijze samen te vatten. Dat zou als volgt kunnen:

„Nederlanders, 1972 wordt een moeilijk jaar. Dat zeggen we weliswaar al jaren lang; als je iets maar lang genoeg blijft voorspellen, krijg je op den duur wel eens een keer gelijk. Dat moment dreigt nu aan te

breken. Matigen we ons niet, dan springt in 1972 de economie de pan uit en dat betekent — en dat is voor u toch het allerbelangrijkste — een grote kans op meer werkloosheid. Ook al omdat de prijzen zo sterk toenemen dat van uw loon- en salarisstijging weinig overblijft, moet ons streven de economie weer wat gezonder te maken ook u niet onverschillig laten.

De economie is echter niet het enige probleem. De overheid zit namelijk flink klem met haar eigen financiën. We willen er niemand de schuld van geven — de onze is het beslist niet — maar het beheer van de Schatkist is in 1971 een beetje uit de hand gelopen. Daardoor wordt het begrotingstekort ruim anderhalf miljard gulden groter dan aanvankelijk werd geraamd. Dat is erg vervelend, voor u het meest. Het betekent namelijk niet alleen dat we de groei van een aantal overheidstaken moeten gaan afremmen, maar ook dat u wat meer belasting moet gaan betalen. Een fles prik gaat bijvoorbeeld volgend jaar zo'n twintig cent meer kosten. Dat hakt er flink in als u kleine kinderen hebt, tenzij natuurlijk die vervelende oppositie ons een stok tussen de benen steekt en in plaats van deze maatregel in de Tweede Kamer gedaan weet te krijgen dat de mensen met de grote vermogens wat forser worden aangepakt. Ook zal volgend jaar het branden van de lampen bijna 10% meer gaan kosten.

Maar die maatregelen zijn natuurlijk lang niet zo erg als wanneer wij u de inkomstenbelasting, die u het afgelopen jaar te veel hebt betaald als gevolg van de inflatie, zouden weigeren terug te betalen. Wat zegt u; heeft u het niet gemerkt, dat te veel

betalen? Niets aan te doen, u krijgt het toch terug. Nee, nee, nu niet meteen gaan juichen, want u krijgt het toch weer niet. Via een verhoging van de zogenaamde wiebeltax halen we die restitutie voor het overgrote deel weer terug. Ja, toegegeven, het is nodeloos gecompliceerd, u iets met de linkerhand teruggeven en op het moment dat u het aanpakken wilt met de rechterhand weer terugnemen. Maar dat is nu eenmaal het gevolg van verkiezingsbeloften aan een groep kiezers, die kennelijk door haar voor mannen voor oliedom wordt gehouden, althans wordt geacht dit vestzakbroekzak-foefje niet te doorzien.

En wat die wiebeltax betreft, weliswaar is die als tijdelijk aangekondigd, maar u kunt er wel praktisch zeker van zijn dat we haar op den duur permanent zullen weten te maken. Daar verzinnen we echter volgend jaar wel weer wat op.

U wilt natuurlijk ook graag weten wat we als overheid volgend jaar aan de uitgavenkant gaan doen. In ieder geval meer voor defensie; op dat punt houden we ons aan onze verkiezingsbeloften. U zult het ons natuurlijk niet euvel duiden dat we, nu de Schatkist minder gevuld blijkt te zijn dan we dachten, een heleboel andere van die beloften niet gestand kunnen doen. Onderwijs bijvoorbeeld moeten we hier en daar een beetje afknippen. En ook in de sfeer van vorming en cultuur weten we hier en daar wel wat te vinden, dat voor kritische herziening in aanmerking komt.....”

Zo zou het kunnen natuurlijk. Maar waarschijnlijk zal dit proza wel niet voldoende evenwichtig zijn. Om over objectief maar niet te spreken.

Industriepolitiek

Een gezonde industriële ontwikkeling is van groot belang voor een goede economische en sociale vooruitgang, c.q. welvaartsontwikkeling. De industriële ontwikkeling in Nederland wordt door een aantal factoren gekenmerkt.

Genoemd kunnen worden: de versnelde veroudering van produktietechnieken; de toenemende concurrentie op de binnen- en buitenlandse markt; de ontwikkeling van een productie- naar een afzeteconomie, afnemende flexibiliteit aan een gedeelte van de kostenzijde e.a.

Problemen

Teneinde de gewenste bijdrage aan de welvaartsontwikkeling te kunnen geven, is het van belang, dat de ondernemingen tijdig en soepel anticiperen op resp. zich aanpassen aan voornoemde ontwikkelingen. Er kunnen zich echter bij de ondernemingen problemen voordoen, die dit bemoeilijken en het daarvoor noodzakelijk te behalen rendement in gevaar brengen, met alle gevolgen van dien voor de continuïteit van de ondernemingen. Gedacht kan o.m. worden aan de volgende problemen:

- Het *management* schiet vaak te kort wat betreft het tijdig onderkennen van voornoemde ontwikkelingen en het nemen van economisch rationele beslissingen.
- Het kan moeilijk zijn voor ondernemingen om voldoende *financieringsmiddelen* te verkrijgen voor het doen van de noodzakelijke investeringen, voor het treffen van rationaliseringsmaatregelen e.d. De beschikbare interne financieringsmiddelen zijn veelal onvoldoende en de mogelijkheden tot verkrijging van nieuw risicodragend kapitaal beperkt. Voor het verkrijgen van investeringskredieten (Nationale Investeringsbank, bankwezen, institutionele beleggers) is de situatie gunstiger. Een probleem is echter, dat deze gelden principieel buiten de risicodragende sfeer blijven. Wat het door de NIB tot nog toe gevoerde beleid t.a.v. het verlenen van investeringskredieten betreft, zij opgemerkt, dat dit eerder „passief” dan „actief” is. Tenslotte zij in dit verband in aanmerking genomen, dat ondernemingen in niet florerende sectoren vanzelfsprekend meer moeite hebben vreemde middelen aan te trekken dan ondernemingen in groeiende sectoren.
- De gevolgen van de *inflatie* kunnen ondernemingen voor problemen plaatsen, enerzijds omdat men er niet in slaagt kostenstijgingen te compenseren, anderzijds omdat men zich in een zwakke positie ten opzichte van de afnemers bevindt, zodat men minder gemakkelijk door verhoging van de verkoopprijs de inflatoire kostenstijging kan afwentelen.
- Problemen kunnen worden veroorzaakt door de door de overheid gevoerde sociaal-economische politiek. Gewezen kan in dit verband worden op het ambivalente karakter daarvan, waardoor voor het bedrijfsleven on-

DRS. C. F. M. VAN LOTRINGEN*

voldoende zekerheid bestaat binnen welk kader noodzakelijke veranderingen zich moeten voltrekken. (In het verloop van dit artikel komt schrijver dezes hier nog op terug).

Inzichten

Een tijdige en soepele anticipatie resp. aanpassing van de ondernemingen vereist een zo goed mogelijk inzicht in de zich voordoende ontwikkelingen én anticipatie — resp. aanpassingsmogelijkheden van de ondernemingen. Belangrijke hulpmiddelen om tot de gewenste inzichten te komen, vormen bijv. prognoses op middellange termijn en (al dan niet bedrijfstaksgewijze) structuuronderzoeken, welke bij voorkeur dienen plaats te vinden in situaties, waarin zich nog geen moeilijkheden voordoen.

De prognoses op middellange termijn, welke op het ogenblik voor het bedrijfsleven in zijn geheel als naar bedrijfstakken gedifferentieerd door het CPB worden opgesteld, geven globale aanwijzingen t.a.v. de perspectieven van het bedrijfsleven in zijn geheel als van de verschillende bedrijfstakken in het bijzonder.

In aansluiting op deze middellange termijnprognoses zijn bedrijfstaksgewijze structuuronderzoeken (ook voor de nog florerende bedrijfstakken) van belang. Deze studies bezien, anders dan genoemde prognoses, waaraan een macro-economische benadering ten grondslag ligt, de bedrijfstak-situatie vanuit de collectiviteit van individuele ondernemingen en hebben daarmee een micro-economische grondslag. Door middel van algemene (horizontale) structuuronderzoeken kan een beter inzicht worden verkregen in structurele ontwikkelingen, die het *gehele* bedrijfsleven betreffen.

Taken en maatregelen van het bedrijfsleven

Gegeven het inzicht in ontwikkelingen, anticipatie- resp. aanpassingsmogelijkheden en problemen, zullen maatregelen nodig zijn, welke ten doel hebben de betrokken ondernemingen in een gunstige situatie te houden resp. te brengen. In zijn algemeenheid zal het gaan om maatregelen t.b.v. een goede organisatie- en financieringsstructuur, economische beleidsmaatregelen, zoals een capaciteitsafstemming op een economisch verantwoorde productieomvang, gericht research- en marketingactiviteiten, gericht personeelsbeleid en vooral dus een goed management.

---

* De auteur was tot voor kort secretaris van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen en is thans verbonden aan de Economische Directie van de Europese Investeringsbank te Luxemburg.

Het ligt voor de hand, dat de noodzakelijke maatregelen primair worden verwezenlijkt door de betrokken ondernemingen zelf, al dan niet in collectief verband. Het bestaande stelsel van de vrije particuliere ondernemingswijze produktie legt hiertoe ook een belangrijke eigen verantwoordelijkheid op aan het bedrijfsleven.

Taken en maatregelen van de overheid

De ontwikkelingen en problemen, waarmee het industriële bedrijfsleven geconfronteerd wordt, kunnen echter de reikwijdte en draagkracht van ondernemingen te boven gaan. De overheid zal, daar waar nodig, de helpende hand moeten bieden. Immers een gezonde industriële ontwikkeling is van groot belang voor de algemene welvaartsontwikkeling. Hiervoor wordt de overheid door de maatschappij als geheel verantwoordelijk gesteld. Op grond van deze verantwoordelijkheid van de overheid mag van haar worden verwacht, dat zij direct en indirect het goed (beter) functioneren van het bedrijfsleven — of (groepen van) bedrijven bevordert. Ook mag worden verwacht, dat zij actie onderneemt, wanneer verstoringen in de algemene welvaartsontwikkeling optreden, waar deze samenhangen met of hun oorzaak vinden in het niet goed of onvoldoende kunnen functioneren van het bedrijfsleven. In deze gedachtengang heeft de overheid t.a.v. de industrie de volgende taken:

- De (meer indirecte) zorg voor het scheppen van een goed industrieel klimaat, dat nodig is voor het goed functioneren van de industrie. Dit betekent, dat de politiek van de overheid m.b.t. bijvoorbeeld de ruimtelijke ordening en de milieuhygiëne, de regionale politiek, de arbeidsmarkt — en kapitaalmarktpolitiek, de monetaire en handelspolitiek, en vooral ook de fiscale politiek — naast de directe industriepolitiek (industriële structuurpolitiek) eveneens onderdelen van de sociaal-economische politiek — rekening moeten houden met de belangen van de industrie.
- Het in het kader van de directe industriepolitiek rechtstreeks opvangen en helpen ondersteunen van die (groepen van) ondernemingen, die t.g.v. eerdergenoemde ontwikkelingen en problemen in hun concurrentiepositie worden geschaad en die niet in staat zijn volledig op eigen kracht de noodzakelijke aanpassingen tot stand te brengen. De impuls, die van de zijde van de overheid gegeven dient te worden voor het oplossen

van de zich voordoende problemen is alleen dan gerechtvaardigd, wanneer voor de betrokken ondernemingen zekerheid is verkregen door middel van studies, dat deze ondernemingen op de lange termijn gezond zullen functioneren en voor de nationale economische ontwikkeling van belang zijn.

- Het in het kader van de directe industriepolitiek rechtstreeks stimuleren van die (groepen van) ondernemingen, welke blijkens studies economisch gezond zijn, groeiperspectieven hebben en voor de nationale economische ontwikkeling van belang zijn.
- Het in het kader van de directe industriepolitiek medehelpen afbouwen van ondernemingen; wanneer uit studies blijkt, dat geen perspectieven aanwezig zijn om te komen tot een economisch verantwoorde continuering van ondernemingen. Dit kan inhouden de medezorg voor overdracht van rendabele bedrijfsonderdelen, afvloeiingsregelingen e.d.

Uit het voorgaande vloeit voort, dat de door de overheid en de betrokken ondernemingen concreet te treffen maatregelen — ter verkrijging van een zo gunstig mogelijk effect voor de nationale welvaartsontwikkeling, zo goed mogelijk op elkaar dienen te worden afgestemd, c.q. elkaar dienen aan te vullen. Van deze afstemming van maatregelen is tot nu toe niet steeds sprake.

Voor wat de overheid betreft is reeds gewezen op het ambivalente karakter van het huidige overheidsbeleid t.a.v. de industrie, waardoor van een reële samenhang tussen de verschillende (directe en indirecte) maatregelen van de overheid t.a.v. de industrie geen sprake is. Aan het overheidsbeleid t.a.v. de industrie ligt dan ook geen duidelijke visie ten grondslag. Dit wordt wellicht voor een groot deel veroorzaakt door de onvoldoende ervaring van de overheid met de specifieke vraagstukken van het industriële bedrijfsleven, wat er mede toe bijdraagt, dat economisch vereiste beslissingen veelal niet of slechts traag tot stand kunnen komen.

Voorbeelden

Op welke wijze aan een beleid voortvloeiende uit de in het voorafgaande opgesomde overheidstaken t.a.v. de industrie, concreet inhoud kan worden gegeven, kan wellicht het makkelijkst aan de hand van enkele voorbeelden worden aangegeven.

- In verband met de (snelle) technologische ontwikkelingen en veranderingen in concurrentieverhoudingen worden de ondernemingen tot een snelle structuur-aanpassing genoodzaakt. De structuur van bepaalde bedrijven resp. bedrijfstakken (met name wat financiering en management betreft) maakt een snelle aanpassing echter vaak onmogelijk. Zo bijv. de textielindustrie, welke door het openen van de markt voor produkten uit ontwikkelingslanden, gedwongen wordt zich meer en meer te specialiseren op kwaliteitsprodukten. Deze kwaliteitsprodukten vergen een grote hoeveelheid know how en research en het is juist hier, waar de traditionele textielindustrie te kort schiet en waar overheidsstimulering van research en ontwikkeling tijdelijk nodig zou zijn.

- De steeds ingewikkelder produkten en produktiemethoden vereisen enerzijds steeds meer en steeds langer research en ontwikkeling, terwijl anderzijds het markt-

(I.M.)

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 18 04 47,
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum, Rheden, Rotterdam en Veldhoven. Wij leveren ook:

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsofnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

risico van deze produkten en methoden groot is. Om nu te voorkomen, dat dergelijke produkten en methoden vanwege de grote kosten en het grote risico slechts kunnen worden ontwikkeld in grote bedrijven, die via interne subsidiëring en vanwege hun rendement deze risico's vaak wel kunnen dragen, zou de overheid hier moeten stimuleren door middel van research- en ontwikkelingsubsidies.

De produkten en produktiemethoden, die daarvoor in aanmerking komen, zouden echter, gezien de beperkte voorradige financiële overheidsmiddelen via een bepaalde methode geselecteerd moeten worden, waarbij de selectiecriteria in grote lijnen door de maatschappelijke ontwikkelingen zelf gesteld zullen worden: kapitaalintensief, gericht op de behoeften van de welzijnsamenleving e.d. Dit zou bijv. kunnen betekenen, dat de ontwikkeling van computers wel en die van handweefgetouwen niet voor subsidie in aanmerking zou moeten komen.

In de huidige open wereldeconomie moet echter zoveel mogelijk vermeden worden, dat bovengenoemd ingrijpen leidt tot het opzetten van beschermde industrieën, waardoor de handel in vele landen in deze produkten onmogelijk wordt. Dit zou vooral voor de kleinere landen rampzalige gevolgen hebben, omdat zij de benodigde hoge subsidies niet alleen niet kunnen opbrengen, maar ook omdat zij voor de te produceren produkten geen voldoende rendabele thuismarkt hebben.

- Een zo hoog en continu mogelijke bezettingsgraad van het Nederlands industriële apparaat is van een groot algemeen economisch belang. Dit kan slechts bereikt worden door een voortdurend grotere afzet; voor een deel op de eigen markt, voor een ander deel door export. De grote aandacht, die de exportbevordering terecht ondervindt, doet de thuismarkt wel eens minder in de belangstelling staan. De thuismarkt evenwel vormt voor een deel van de Nederlandse industrie het meest belangrijke afzetgebied.

Tot de factoren, die de positie van de industrie op de thuismarkt versterken, behoren de aankopen van de binnenlandse overheids- en semi-overheidslichamen. Tevens hebben zij grote invloed op de exportmarkten, daar verkoop in het buitenland wordt bevorderd wanneer kan worden aangetoond, dat overeenkomstige artikelen ook door de Nederlandse overheid en semi-overheid worden gebruikt; vooral in de sector van de kapitaalgoederen speelt dit argument heel duidelijk.

Vastgesteld moet worden, dat de situatie in Nederland en andere EG-landen in dit opzicht niet gelijk is. Terwijl de Nederlandse overheid bij haar aankopen gelijke kansen tot orderverwerving aan industrieën van alle EG-landen biedt, valt bij die andere landen een duidelijke nationale protectie- en voorkeur tendens op. Vooral ten aanzien van de eerdergenoemde kapitaalgoederen leert de praktijk dat andere EG-landen vrijwel nooit offerten vragen bij de overigen in alle opzichten concurrerende Nederlandse industrie; het is dan ook vrijwel uitgesloten, dat opdrachten van die instanties in Nederland worden geplaatst.

Het is duidelijk, dat deze situatie voor de Nederlandse industrie bijzonder ongunstig werkt. Bevorderd moet dan ook worden, dat de Nederlandse industrie in een gelijkwaardige positie komt als de buitenlandse, d.w.z. dat de Nederlandse overheid de voorkeur geeft aan het nationale produkt, mits kwaliteit, prijs, levertijd en service een ver-

gelijking met buitenlandse aanbiedingen kunnen doorstaan. Daarnaast kunnen er omstandigheden zijn, die een verdergaande voorkeur voor het Nederlandse produkt rechtvaardigen. Dit zou inhouden, dat alle ministeries, die jaarlijks voor zeer belangrijke bedragen opdrachten plaatsen, niet slechts dienen te letten op een optimale besteding van hun budgettaire middelen, maar ook op het Nederlands economisch/industriële belang. Dit algemene Nederlandse belang zou getoetst kunnen worden aan bepaalde criteria. Te denken ware aan:

- werkgelegenheid in probleemgebieden;
- tijdelijk moeilijke situatie in de betrokken bedrijfstak resp. bedrijven;
- bevordering van research voor de Nederlandse industrie.

- Onze welzijnsmaatschappij vereist steeds meer produkten, die niet op de normale wijze commercieel gemaakt kunnen worden, of waarvan men het niet wenselijk vindt dat zij commercieel gemaakt worden. Indien echter de commerciële prikkel ontbreekt, zal de produktie van en dus ook de research in dergelijke produkten slechts kunnen plaatsvinden door middel van een meer of minder vergaand overheidsingrijpen.

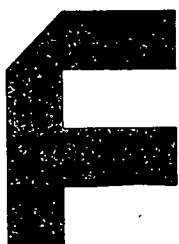
Hierbij kan worden gedacht aan de traditionele sectoren als water, elektriciteit, gas, spoorwegen e.a., maar ook aan research op het gebied van de milieubeheersing, geneesmiddelen e.a. Gemeenschappelijk kenmerk van al deze produkten is, dat hun maatschappelijk rendement hoger is dan het hun toegestane bedrijfseconomische rendement.

- Naast deze op specifieke bedrijfstakken resp. bedrijven gerichte overheidsactiviteiten kan de overheid eveneens in het kader van haar directe industriepolitiek meer globale maatregelen treffen, waardoor de ontwikkeling van het bedrijfsleven in zijn geheel wordt bevorderd. Maatregelen, welke in dit kader zouden passen, zijn fiscale faciliteiten, infrastructurele voorzieningen, voorlichtingsactiviteiten en vestigingsfaciliteiten. Te denken valt ook aan stimulering van op het bedrijfsleven gerichte research aan instellingen van hoger onderwijs, goede coördinatie tussen bestaande researchinstituten (TNO e.d.) en goede opleiding van specialisten en managers (business schools).

Beziet men bovenstaande opsomming van mogelijkheden en noodzakelijkheden voor ingrijpen van de overheid in het kader van haar industriepolitiek in ontwikkelingsactiviteiten van het bedrijfsleven, dan mag ook worden aangenomen dat hierop in de toekomst in toenemende mate een beroep zal worden gedaan door het bedrijfsleven. Opdat daarbij zoveel mogelijk verspilling van overheids-gelden wordt vermeden, lijkt het wenselijk dat de opstelling en gebruikmaking van de nodige selectiecriteria ook in internationaal verband plaatsvinden.

Op den duur zal in het kader van de EG ook steeds nadrukkelijker een beleid direct t.g.v. de industrie worden ontwikkeld. Het is echter nog niet zeker, dat industriepolitiek al alleen in Europees verband kan worden gevoerd. Dit maakt een intensieve bezinning nodig op de inhoud van de communautaire industriepolitiek in samenhang met de verdere ontwikkeling van de nationale industriepolitiek¹.

¹ Zie: *Naar een Europese industriepolitiek in „ESB”, nr. 2768 d.d. 14 oktober 1970.*

Een snel groeiende bank
Gunstige rentecondities
Balanstotaal f 366.9 miljoen
Grootste bank van Friesland

Friesland Bank

Vestigingen in geheel Friesland
Hoofdkantoor: Zaailand 110 Leeuwarden

(I.M.)

Samenhang tussen regionaal- en industriepolitiek

In het voorgaande is naast een opsomming van taken, die de overheid heeft in het kader van de directe industriepolitiek, eveneens naar voren gebracht, dat de overheid moet zorgen voor een goed industrieel klimaat, dat nodig is voor het goed functioneren van de industrie. In dat verband is o.m. opgemerkt, dat de regionale politiek van de overheid rekening moet houden met de belangen van de industrie. Dat de regionale en directe industriepolitiek van de overheid trouwens nauwe raakvlakken hebben met elkaar, tonen een aantal voorbeelden (mijnindustrie in Limburg, textielindustrie in Twente, chemische industrie in de randstad Holland) duidelijk aan.

Naar de mening van schrijver dezès dient de politiek, gericht op het stimuleren van de regionale economische ontwikkeling en de directe industriepolitiek van de overheid bewust zo nauw mogelijk — en dan ook meer dan tot nu toe het geval is — met elkaar in verband te worden gebracht. Op deze wijze kan namelijk de effectiviteit van beide worden vergroot, doordat bijv. zodanige bedrijven worden gestimuleerd zich in bepaalde streken van het land, bijv. het noorden en zuiden te vestigen, waarvan behalve een bijdrage aan de benodigde werkgelegenheid ook een

blijvende verbetering van de industriële structuur, zowel in nationaal-economisch opzicht als regionaal-economisch gezien, mag worden verwacht.

Voor wat de overheidsfinanciën betreft zou dit inhouden dat, om terzake van de regionale economische ontwikkeling een zelfde resultaat te bereiken, volstaan zou kunnen worden met een kleiner bedrag aan middelen. Voor het industriële bedrijfsleven zou het gevolg zijn, dat ondernemingen slechts (of juist) voor financiële steun in aanmerking zouden komen, indien zij namelijk tot bedrijven resp. bedrijfstakken behoren, welke passen in het streven naar een industriële structuurverbetering.

Een en ander zal moeilijk praktisch uitvoerbaar zijn, als geen duidelijke inhoud kan worden gegeven aan het directe industriebeleid (industriële structuurbeleid) van de overheid. Met gebruikmaking van de door middel van middel-lange termijnprognoses beschikbaar komende rentabiliteitsberekeningen van het CPB en op basis van de overigens aanwezige kennis (te denken valt aan gegevens, welke o.m. via structuuronderzoeken, welke voor een aantal bedrijfstakken zijn en worden ingesteld, beschikbaar komen) m.b.t. het aan de gang zijnde proces van industriële vernieuwing, moet het toch wel mogelijk zijn de stimulering van de industriële ontwikkeling via de regionale en directe industriepolitiek verder te integreren.

Samenhang tussen inflatiebestrijding en industriepolitiek

Een goed gerichte industriepolitiek dient als een belangrijke bijdrage tot de inflatiebestrijding op langere termijn te worden beschouwd. Onderkend zou dan ook moeten worden, dat een actie tot inflatiebestrijding eerder aanbevolen maatregelen ter vergemakkelijking van de structurele anticipatie resp. aanpassing van de industrie aan de zich voordoende ontwikkelingen zou moeten bevatten.

Overleg

Tot nu toe vindt het bij de industriepolitiek noodzakelijke samenspel tussen overheid en bedrijfsleven op verschillende niveaus plaats, al naar gelang de bedrijfstak of het bedrijf waar het om gaat en de aard van de „problemen”, die aan de orde zijn. Het gaat hierbij veelal om incidenteel overleg.

Behoeftelijkt te bestaan aan een spoedig op gang te brengen overleg *in een meer algemeen kader*, waarin de overheid en het georganiseerde bedrijfsleven te zamen periodiek de hoofdlijnen en richting van de industriepolitiek bespreken en waarbij het georganiseerde bedrijfsleven de overheid bij de uitvoering van haar beleid, met name wanneer het gaat om zaken welke het gehele industriële bedrijfsleven betreffen, ook behulpzaam is.

Bedoeld nieuw kader, dat wellicht niet al te formeel zou moeten zijn, zou kunnen bestaan naast het meer formele algemene contact, dat de overheid met het bedrijfsleven (werknemers- en werkgeversorganisaties) heeft in het kader van de bestaande SER-Commissies. De lezer mag uit het voorafgaande afleiden, dat schrijver dezès hierbij evenmin de zojuist door de SER bepleite oprichting van een Herstructureringsmaatschappij op het oog heeft.

C. F. M. van Lotringen

Gemeentelijke grondpolitiek

Financiering en fondsvorming

JHR. IR. L. H. OP TEN NOORT*

De gemeente kan, wat haar grondpolitiek betreft, door gronduitgifte in eigendom of in erfpacht een grondslag leggen voor de vorming van een grondprijsegalisatiefonds c.q. een reserve- of stadsontwikkelingsfonds dat na een aantal jaren tot belangrijke omvang kan komen. Een dergelijk fonds maakt de problemen inzake de financiering van de grond op den duur aanmerkelijk eenvoudiger. De wijze waarop en de mate waarin daarvan in de praktijk sprake is, onttrekt zich veelal aan de waarneming van de gewone burger, terwijl dikwijls zelfs gemeenteraadsleden zich daarvan niet duidelijk rekenschap kunnen geven. Slechts zichtbaar is dat enerzijds verwervings- en gereedmakingskosten, alsmede kosten voor werken van algemeen nut, worden verantwoord door aangevraagde kredieten, met anderzijds de verantwoording van de opbrengsten uit verkoop en erfpacht op de lopende rekening, terwijl daarnaast de financieringsbehoefte van de gemeente centraal wordt geregeld in de leningsdienst die voorziet in de opnemings- en aflossing van de benodigde middelen alsmede in de rentebetaling daarop.

Uitgifte in verkoop

Van een dergelijke fondsvorming kan uiteraard weinig of geen sprake zijn bij gronduitgifte voor woningbouw, die door de gemeente of door de woningbouwcorporaties geschiedt en evenmin bij uitgifte van grond voor premiebouw. Voor fondsvorming is doorgaans alleen gelegenheid bij gronduitgifte voor alle andere bouw, zowel voor particuliere woningbouw als voor bijzondere bebouwing als voor industrieterreinen. Vanzelfsprekend is daarbij dan voorwaarde dat de uitgifteprijs van de grond c.q. de op basis daarvan vast te stellen prijs van de canon ligt boven de eigenlijke kostprijs van verwerving en gereedmaking onder toerekening van alle kosten van infrastructuurleer aard en voor renteverlies die in gemoede in aanmerking moet worden genomen¹.

Bij uitgifte in verkoop kan het provenu boven de kostprijs zonder meer en direct worden gerealiseerd en aan het fonds toevloeien. De opbrengst tot de hoogte van de kostprijs dient dan tegelijkertijd ter aflossing van de voor verwerving en gereedmaking opgenomen middelen. De financiering van de in de grond geïnvesteerde middelen loopt glad bij het einde van de exploitatie na uitgifte van alle daarvoor in aanmerking komende grond. De financiering zal — voor zover niet met eigen middelen — kunnen geschieden met kortlopend geld, waardoor rentekosten worden bespaard.

Uitgifte in erfpacht

Bij uitgifte in erfpacht liggen de zaken gecompliceer-

der. Aangezien de canon in eerste instantie niet meer dekt dan de op de financiering voor de duur van de uitgiftetermijn te verwachten (gemiddelde) rente plus de nodige opslag voor dekking van de (gemiddelde) jaarlijkse financierings-, invorderings- en beheerskosten, is de financieringslast van de grond in beginsel blijvend.

Indien bijvoorbeeld *elk jaar* a gulden wordt geïnvesteerd te aankoop en gereedmaking van in erfpacht uit te geven gronden, zal daarvan bij een looptijd van bijv. 25 jaar, elk jaar 0,04 a moeten worden afgelost en daarvoor opnieuw 0,04 a moeten worden bijgeleend. Dit houdt in dat na 2 jaar 0,08 a, na 5 jaar 0,2 a enz. tot na 25 jaar a gulden moet worden afgelost en bijgeleend. Het saldo van de financieringsmiddelen groeit jaarlijks met a gulden: na 25 jaar 25 a, na 50 jaar 50 a en zo vervolgens. Slechts wanneer kan worden afgelost uit besparingen, behoeven tegenover het bedrag daarvan geen nieuwe middelen te worden aangetrokken.

Het is dus duidelijk dat het uitgeven van gronden in erfpacht de gemeente voor een steeds grotere financieringsbehoefte stelt, tenzij daar besparingen tegenover staan. Indien de canon boven de rente en kosten een marge bevat, zullen de besparingen door deze marge worden opgebracht. Indien bijv. bij een rente van 7% en een kostendekking van ¼% daarentegen een marge van ¼% tot 1% wordt ingebouwd, dan wordt jaarlijks gespaard op basis van samengestelde interest en wordt een fonds gevormd dat in steeds grotere mate in de financiering kan voorzien.

Bijgaande tabel laat zien, hoe bij een toenemende marge van ¼% tot 1% boven de actuele rente van 6%, 7% of 8% en bij een regelmatige jaarlijkse investering van a gulden de besparing toeneemt en hoe daarmee in de financiering kan worden voorzien.

Na verloop van tijd zijn geen verdere vreemde middelen meer nodig. Een aantal jaren later is reeds de helft van het in totaal geïnvesteerde bedrag gefinancierd met eigen middelen (eigen vermogen!), terwijl de besparingen daarna snel groeien totdat na een verder verloop van ca. 1/3 tot 2/9 der voorafgegane periode alle geïnvesteerde middelen door eigen vermogen zijn vervangen (zie tabel en bijbehorende grafiek).

* Raadgevend ingenieur en onteigeningsdeskundige te Utrecht.

¹ Zie: „Grondkosten bestemmingsplannen”, rapport werkgroep financiering grondkosten, oktober 1970. Uitgave Ministerie voor V. en R.O.

Enkele aantekeningen

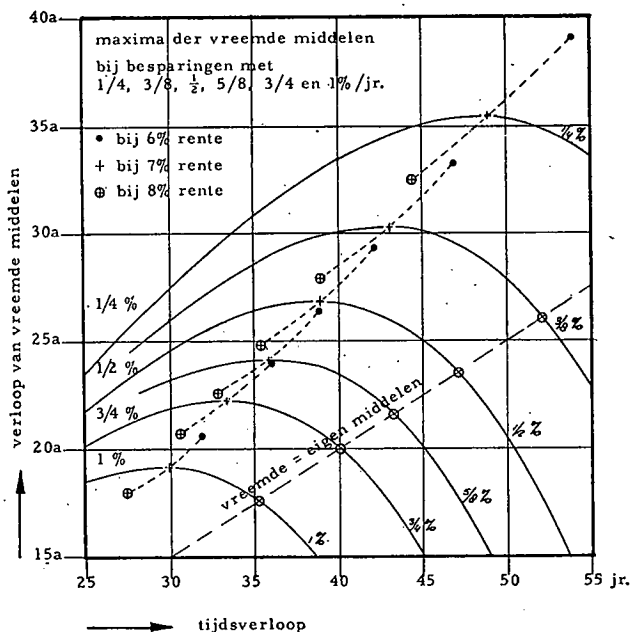
Enkele aantekeningen zijn hierbij nog dienstig:

- of grond in verkoop of in erfpacht wordt uitgegeven, is afhankelijk van de grondpolitiek, doch veelal ook van de voorkeur van de gegadigde;
- de mogelijkheid en de mate van inbouw van een winstmarge hangt in beide gevallen af van de markt; deze kan mede door concurrentie van nevenliggende gemeenten worden beïnvloed;
- bij verkoop wordt de winst contant genoten en in het fonds direct rendabel gemaakt; bij erfpacht wordt de winst allengs genoten;

Stand van vreemd een gespaard eigen vermogen

	Besparingen op basis van onderstaande percentages per jaar					
	1%	3/4%	5/8%	1/2%	3/8%	1/4%
Rentebasis 6% per jaar						
Max. vreemde middelen ...	20,6 a	24,0 a	26,4 a	29,2 a	33,2 a	39,0 a
na verloop van ...	32 jr.	36 jr.	39 jr.	42 jr.	47 jr.	54 jr.
Vreemde middelen = eigen middelen na ...	38 jr.	44 jr.	47,5 jr.	52 jr.	58 jr.	66,5 jr.
Geheel eigen middelen na ...	52 jr.	58 jr.	61,5 jr.	66 jr.	72 jr.	±90 jr.
Rentebasis 7% per jaar						
Max. vreemde middelen ...	19,0 a	22,2 a	24,0 a	26,8 a	30,2 a	35,4 a
na verloop van ...	30 jr.	33,5 jr.	36 jr.	39 jr.	43 jr.	49 jr.
Vreemde middelen = eigen middelen na ...	35 1/2 jr.	40 jr.	43 1/2 jr.	47 jr.	52 jr.	59,5 jr.
Geheel eigen middelen na ...	47 jr.	52 jr.	55,5 jr.	59,5 jr.	64,5 jr.	72 jr.
Rentebasis 8% per jaar						
Max. vreemde middelen ...	18,0 a	20,7 a	22,5 a	24,8 a	27,8 a	32,4 a
na verloop van ...	27,5 jr.	30,5 jr.	33 jr.	35,5 jr.	39 jr.	44,5 jr.
Vreemde middelen = eigen middelen na ...	33 jr.	37 jr.	40 jr.	43,5 jr.	47,5 jr.	54 jr.
Geheel eigen middelen na ...	43 jr.	47,5 jr.	50,5 jr.	54 jr.	59 jr.	65 jr.

Verloop van investeringen en besparingen

- bij de canon-bepaling zal veelal worden uitgegaan van een gemiddeld te verwachten rentelast; de winstmarge zal na enige jaren al vlug dekking geven wegens allengs op te vangen invloed van stijgende rente, omgekeerd grotere overschotten vertonen bij daling van rente;
- een marge van 0,5% tot 1% zal op basis van een gemiddelde rente van 7% plus 0,25% voor kostenopslag een canon geven, die ca. 3,5% tot 14% ligt boven de kostprijs; bij industrieterreinen kunnen soms nog hogere marges mogelijk zijn;
- zodra het maximum aan vreemde middelen is bereikt, is de groei van de besparingen kennelijk groter dan de groei van de investeringsbehoefte: meer vreemde middelen zijn dan verder niet nodig;
- een verdere groei van de besparingen kan — onder gelijkhouden van de financiering met vreemde middelen — na vorming van een zekere reserve worden bestemd voor andere gemeentelijke activiteiten;
- hoe hoger de rentefactor hoe korter de duur van opbouw der besparingen; hierdoor kan het maximum der benodigde vreemde middelen eerder worden bereikt en meer worden beperkt;
- overgang naar financiering met kortlopend geld tegen lagere rente kan eerder worden verantwoord; de marge wordt dan aanzienlijk groter, de toenemende besparingen evenzo;
- aan de vorengenoemde gang van zaken zal ook bij het beoordelen van de redelijkheid van en de noodzaak tot canon-verhoging aandacht moeten worden geschonken;
- omzetting van gronduitgifte in erfpacht i.p.v. in emzetting zal aanvankelijk een aanzienlijke verzwaaring van de financiering ervan betekenen;
- omzetting van erfpacht in verkoop zal kunnen leiden tot vervroegde realisering van het in de grond aanwezige vermogen;
- een integrale omzetting van een politiek tot uitgifte van grond in erfpacht i.p.v. in eigendom, evenals het omgekeerde, kan bij de historisch gegroeide verhoudingen ongewenste repercussies geven²;
- al het in de grond aanwezige vermogen zal na het verstrijken van de erfpachtperiode geheel realiseerbaar zijn; de meerwaarde van de grond boven de kostprijs komt dan volledig tot liquidatie resp. tot verdiscontering in de nieuwe canon;
- door een en ander stijgt het in de grond belegde gemeentelijke vermogen aanmerkelijk;
- daarnaast kan de grondpolitiek zich van de algemeen werkende methode van belastingheffing bedienen om bijzondere baatbrengende investeringen op de juiste plaats en in de juiste mate op de betrokkenen te verhalen;
- de financiering van de grondkosten wordt door een en ander vergemakkelijkt.

L. H. op ten Noort

² Zie: „Grondbeleid en grondprijspolitiek in Nederland”, Congres 1970 te Breda, uitgave van het KIV te Utrecht.

Economie en welzijn

PROF. MR. J. IN 'T VELD*

Het is begrijpelijk en verheugend, dat het probleem van de welzijnsbevordering ook de economen bezighoudt. Ik kan mij echter niet onttrekken aan de indruk, dat zij enige moeite hebben dit op bevredigende wijze in de theoretische economie in te passen. Een treffend voorbeeld daarvan vind ik weer in de beschouwing van Prof. Klaassen, onder de titel „Welvaart en welzijn”, opgenomen in *EŠB* van 21 juli 1971, blz. 660 e.v.

Laat ik voorop stellen, dat ik hem voor een goed deel kan volgen. Ik heb niet de minste moeite met zijn uiteenzettingen, dat frisse lucht en schoon water geen economische goederen waren, zo lang zij in onbeperkte hoeveelheden ter beschikking stonden, maar dat zij, nu de voorraden door vervuiling worden aangetast, voor de economie interessant worden; dat de wetenschappelijke econoom de totaliteit van alle effecten dient te bestuderen en dat voor hem de neveneffecten precies even belangrijk zijn als de primaire produktie, die aanleiding was tot het ontstaan van de neveneffecten. Ik kan ook instemmen met de conclusie: „Datgene wat wij wensen is dus een evenwichtig pakket goederen waarvan zowel het milieu als de overige goederen een onderdeel vormen”.

Milieu als economisch goed

Mijn bedenkingen komen pas, als aan milieugoederen, die beperkt aanwezig zijn, door Klaassen exact dezelfde rol wordt toebedeeld als aan de overige materiële goederen. Daaruit vloeit dan voort, dat beperkt aanwezige milieugoederen worden tot economische goederen, waarvan als definitie wordt gegeven „goederen, welke aan het ruilverkeer deelnemen”.

Met zo'n wijze van voorstellen heb ik toch bepaald wel moeite. Klaassen zelf schijnt ook te aarzelen, want *reine lucht* vindt hij eigenlijk een niet zo goed voorbeeld. Ik kan dat begrijpen, want frisse lucht varieert sterk naar tijd en plaats. Het lijkt mij bepaald niet eenvoudig de waarde te bepalen van een goed, dat nu eens wel en dan weer niet, hier wel en daar niet, in meer of minder beperkte mate aanwezig is.

Het ligt, dunkt mij, veel meer voor de hand uit te gaan van de *vervuiler*. Niemand kan aanspraak maken op een onbeperkt recht het milieu te verontreinigen tot schade of hinder van anderen. Overschrijdt de schade of hinder een bepaalde grens, dan is het de taak van de overheid voorwaarden te stellen, waarvan het nevengevolg kan zijn een stijging van de produktiekosten. Als regel zal deze stijging dan wel in de prijzen worden verrekend. Treedt de gemeenschap op als vervuiler (huishoudelijk afvalwater, enz.), dan zal de overheid zelf maatregelen moeten treffen, waarvan de kosten kunnen worden verhaald in de vorm van belastingen of van hogere prijzen (elektriciteit, water). Is ernstig gevaar

te duchten, dan kan het zelfs leiden tot wering van een bepaalde industrie. Een en ander is de prijs, die wij voor het gemeenschappelijk welzijn hebben te betalen.

Berekeningen als van Hueting en anderen, die gebaseerd zijn op de opvatting dat in de economische groei ook de factor milieuverontreiniging als gevolg van deze groei verdisconteerd moet worden, acht ik uitermate belangrijk, omdat zij ons een duidelijker inzicht geven in de offers, die wij voor ons welzijn hebben te brengen.

Dit alles betreft niet alleen de zorg voor frisse lucht, maar evenzeer die voor schoon water, het tegengaan van vervuiling van de bodem, van excessieve geluidshinder, abnormaal gevaarenrisico e.d.

Vrije natuur

Blijft dan het voorbeeld, dat volgens Klaassen waarschijnlijk beter is, dat van de *vrije natuur*. Spreekt dit nu inderdaad meer aan? Ik kan het niet inzien. Klaassen motiveert het aldus: hoewel wij van de vrije natuur kunnen genieten zonder direct een prijs te betalen, moet daarvoor in de regel toch een offer worden gebracht, een offer aan moeite en tijd en veelal ook, zij het indirect, aan geld.

Laat ik het voorbeeld eens toepassen op het natuurgebied van de Wassenaarse duinen, een van de weinige stiltegebieden, die er in het Westen van ons land nog over zijn, en bovendien van groot belang voor de waterwinning. Voor velen is het een goed, voor hun welzijnsbeleving van onschatbare waarde. Voor een deel van de bezoekers zijn de te brengen offers vrijwel te verwaarlozen, anderen moeten er een tocht per fiets of auto voor over hebben. Maar ik sprak ook een man, die werkt in het Rijnmond-gebied en na afloop van zijn werk dit stinkgebied, zoals hij het noemde, zo snel mogelijk wenst te ontvluchten om rust te vinden in zijn villa in Wassenaar. Daarbij ondervindt hij echter als handicap de enorme drukte op de wegen in het spitsuur. Daarom snakt hij naar het tot stand komen van de omstreden weg door de duinen, die hem het thuis komen gemakkelijker maakt. Dat het natuur- en waterwingebied daardoor ernstig wordt aangetast, is voor hem slechts een bijkomstig gevolg. Het is duidelijk, dat het hier gaat om het afwegen van tegengestelde belangen, die elk voor zich moeilijk kwantificeerbaar zijn.

Verskil tussen collectieve en particuliere voorzieningen

De kern van het meningsverschil ligt blijkbaar in de verschillende betekenis, welke aan de rol van beperkt

---

* *Oud-lid Raad van State.*

aanwezige milieugoederen wordt toegekend. Volgens Klaassen vervullen zij exact dezelfde rol als de overige materiële goederen. Ik zie daarentegen een essentieel onderscheid. Zelfs wil ik het nog iets ruimer stellen: ik zie een essentieel onderscheid tussen *collectieve voorzieningen*, waarvan milieugoederen deel uitmaken, en *particuliere consumptie*. Op het gebied van de particuliere consumptie heeft de individuele burger, zij het binnen zekere grenzen, een vrije keus. Daar geldt onverkort, wat Klaassen schrijft op blz. 662 bovenaan: „Ons welzijn hangt niet af van wat we hebben, van wat we ons kunnen veroorloven, doch van dat wat we ons kunnen veroorloven in verhouding tot wat we ons zouden willen veroorloven”. Dit kan ook gelden voor groepen, die zich tekort gedaan voelen, en zelfs voor in ontwikkeling achtergebleven volken. Maar dan gaat het toch meestentijds om voorziening in individuele behoeften.

Bij de collectieve voorzieningen ligt het anders. Daar hebben wij te maken met belangen en behoeften van de gemeenschap. De beslissingen worden genomen niet door individuen, maar door organen van de gemeenschap. Een nieuw element komt daarin naar voren: overwegingen van *solidariteit*, *sociale verantwoordelijkheid* en *sociale gerechtigheid*. Wij dragen een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor frisse lucht, schoon water, een leefbaar milieu, enz.

Nieuw is dit overigens niet. In de sociale politiek vinden deze beginselen reeds toepassing. Ook bijzondere steunmaatregelen voor in ontwikkeling achtergebleven gebieden (het Noorden, Zuid-Limburg) en in gevaar verkerende industrieën zijn daarvan een voorbeeld.

Voortbestaan van de mensheid

Met betrekking tot de milieuvervuiling komt daar nog iets bij: *de verantwoordelijkheid tegenover het nageslacht*. De vervuiling neemt hand over hand toe; het tempo versnelt. Zwemmen in een groot deel van de open wateren is er al niet meer bij. Onze zeestranden lokken ook niet meer zo tot baden. Zeehonden sterven aan kwikvergiftiging. Het eten van vis is voor de mens nog niet levensgevaarlijk, maar hoe lang zal dit nog duren? Worden geen maatregelen getroffen, dan komt ook de drinkwatervoorziening in gevaar. Teveel afvoer van koelwater kan de temperatuur van het water boven een toelaatbare grens doen stijgen.

Voorts zijn er verontreinigingen, die *mondiale* betekenis hebben. Het maandblad *Maatschappij-Belangen* van juli 1971, blz. 204 e.v., geeft daarvan een lezenswaardig overzicht, ontleend aan een lezing van Dr. L. Ginjaar, directeur van het Studie-informatiecentrum TNO voor het onderzoek ten dienste van het milieubeheer. Hij noemt o.m. de mogelijkheid van klimatologische veranderingen ten gevolge van een hogere concentratie aan kooldioxyde en vaste deeltjes in de atmosfeer; de vervuiling van de oceanen met organische stoffen, waardoor de functie van zuurstofproducent wordt verstoord; metaalverbindingen en andere persistente verbindingen; de eventuele gevolgen van de uitlaatgassen van supersonische vliegtuigen; de ophoping van persistente pesticiden in de natuurlijke keten.

Men begint zich reeds ernstig ongerust te maken, omdat, als wij deze ontwikkeling niet weten te stoppen, het voortbestaan van de mensheid op het spel komt te staan. Mag men zich van deze benauwende vraagstuk-

ken nu afmaken met een verwijt aan de avant-garde van de milieubeschermers, dat zij het erger maken dan nodig is? Dat moet Klaassen toch bedoelen, als hij schrijft: „De technische vooruitgang en de reclame zorgen voor steeds hoger gestelde doeleinden voor onze voorziening met materiële goederen; de avant-garde van de milieubeschermers zorgt ervoor, gebruik makend van dezelfde communicatiemiddelen als de fabrikanten, dat wij ons steeds onbehaaglijker voelen in onze omgeving. Hoe succesvoller beiden zijn in hun streven, des te ongelukkiger zullen wij ons voelen. En dat betekent niets meer of minder dan dat ons welzijn daalt of in ieder geval aanzienlijk minder stijgt dan zonder deze acties het geval zou zijn geweest”.

Ik begrijp zo'n redenering niet. Het lijkt mij meer met de werkelijkheid in overeenstemming, dat de doorsnee-burger zich pas onbehaaglijk gaat voelen, als hij met de werkelijkheid geconfronteerd wordt. De bewoner van een gebied als Rijnmond weet ook zonder voorlichting van de milieubeschermers heus wel, waardoor zijn welzijnsbevinden bedreigd wordt. Maar vooruit kijken, zich zorgen maken over toekomstige ontwikkelingen, dat doen slechts weinigen. Tekenend is bijv., dat acties dikwijls pas op gang komen als men staat voor voldongen feiten. Daar begint nu, dank zij de voorlichting, gelukkig enige verbetering in te komen.

Van een regering, die zich van haar verantwoordelijkheid bewust is, mag m.i. verlangd worden, dat zij niet achter de feiten aanloopt. Regeren is nog altijd vooruitzien. Maar anderszids kan zij weer niet te ver vooruitlopen, wil zij niet het contact met de massa verliezen. Daarom is voorlichting dringend nodig en ik waardeer daarom het streven van de avant-garde van de milieubeschermers heel wat positiever dan Klaassen. Ik betreur het zelfs, dat hun roep nog niet meer weerklank vindt. Het besef, dat drastisch ingrijpen nodig is, wint slechts langzaam veld. Ook in vergelijking met andere landen behoren wij zeker niet tot de koplopers.

Bereikbare doeleinden

Nu heeft Klaassen natuurlijk weer gelijk, als hij ons voorhoudt, dat niet alles tegelijk kan en dat wij hebben te streven naar bereikbare doeleinden. Het komt dan echter neer op het stellen van prioriteiten, waarbij de kardinale vraag rijst: moet de ruimte voor verdere stijging van de particuliere consumptie niet beperkt worden ten bate van dringend noodzakelijke collectieve voorzieningen? Voor mij lijkt het geen twijfel, dat milieuvoorzieningen daarbij op absolute prioriteit aanspraak hebben. Als een kind gekidnapt is, gaan de ouders ook niet de geëiste lossom afwegen tegen andere behoeften. Voor het leven van het kind moet alles wijken.

Een zó absolute prioriteit als aan het milieubeheer zou ik aan de overige collectieve voorzieningen niet willen toekennen, al dragen ook deze bij tot het welzijn. Er is een hele scala van overheidsactiviteiten, waarbij nauwkeurige afweging tegen behoeften in de particuliere sfeer voor de hand ligt. Met nauwkeurige afweging bedoel ik ook, dat uitbreiding van de particuliere consumptie onafwendbare gevolgen heeft voor de overheidsbemoeiingen: meer auto's vragen om meer verkeersvoorzieningen, meer plezierjachten om meer watersportaccommodatie, enz.

Wat wij beogen, is dus harmonische groei, waarvoor

een toekomstgericht beleid een vereiste is. Het *Planning-Programming-Budgeting systeem*, waarmee reeds in verschillende landen wordt geëxperimenteerd, kan daartoe een belangrijk hulpmiddel zijn. Dat betekent planning op lange termijn om althans een globaal inzicht te krijgen in de te verwachten ontwikkeling, in het kader daarvan meer uitgewerkte programma's op middellange termijn en, waaraan het in ons land vooral schort, een schakel tussen planning en budgeting.

Lange-termijn-planning

Aan planning, ook op langere termijn, wordt in ons land al heel wat gedaan. Zo bijvoorbeeld op het terrein van volkshuisvesting en ruimtelijke ordening. Tot nu ontbreekt echter — om maar iets te noemen — een globale berekening van de kosten, gemoed met krot-opruiming en reconstructie van bebouwde kommen, met monumentenzorg, met bescherming van natuurgebieden en met recreatievoorzieningen.

Het Ministerie van Verkeer en Waterstaat heeft een goed voorbeeld gegeven, met het publiceren van de nota *TP 2000*, een toekomstprojectie, waarin ook de financiële aspecten aandacht hebben gekregen.

Minister Nelissen, toen nog aan Economische Zaken, heeft in een rede voor het Departement Amsterdam van de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel, waarvan verslag in *Maatschappij-Belangen* van april 1971, blz. 88 e.v., een nota in het vooruitzicht gesteld over de kosten van milieuhygiëne. Hij voegde daaraan toe, dat wij niet in miljoenen, maar in miljarden gulden zullen moeten rekenen. Een orde van grootte van 1 à 2% van ons nationale inkomen leek hem geen overdreven voorstelling van de uitgaven, die wij ons zullen moeten getroosten. Dit klopt wel ongeveer met wat ik las in *De Werkgever* van 19 augustus 1971 (blz. 445): „De Nederlandse industrie investeert jaarlijks circa 10 miljard gulden. Zij zal in de komende jaren naar schatting 10 tot 12% — dat is ongeveer 1 miljard gulden — per jaar extra moeten investeren om nieuwe apparatuur „schoon” te laten produceren. Deze raming staat los van de kosten van het terugdringen van de bestaande verontreiniging, veroorzaakt door de aanwezige indu-

striële installaties”. Daarbij moeten dan voorts nog worden opgeteld de kosten van afvoer van huishoudelijk afval en afvalwater.

Het is de weg, die wij te gaan hebben, om tot een verantwoorde keuze van prioriteiten te komen. Minister Nelissen heeft het niet bij woorden gelaten, maar is overgegaan tot de instelling van een commissie „Macroeconomische analyse van het milieubeheer”. Als nu andere Ministeries dit voorbeeld en dat van „Verkeer en Waterstaat” volgen, is er kans dat het basismateriaal beschikbaar komt om met meer kennis van zaken van gedachten te wisselen over wat nodig is om een harmonische groei te verzekeren.

Dat ik de groeiende belangstelling voor het welzijns-vraagstuk, ook van de zijde van economen, met vreugde begroet, zal na het voorgaande duidelijk zijn. Ik ben alleen wat bevreesd, dat men het vraagstuk teveel uitsluitend vanuit de economische gezichtshoek zal gaan bezien. Er spelen ook andere dan zuiver economische motieven een rol: zedelijke en rechtsbeginselen en politieke opvattingen. En — ik moge het herhalen — economische waardebeoordeling van immateriële goederen als natuurgenoet en frisse lucht en van maatregelen ter verzekering van een onbedreigd voortbestaan van het menselijk geslacht lijkt mij bepaald niet eenvoudig.

Interdisciplinaire aanpak

De zorg voor het maatschappelijk en cultureel welzijn is een zó omvattend vraagstuk, vooral als men haar ook op de toekomst projecteert, dat vele disciplines daarmee bemoeiing hebben: behalve economie kunnen genoemd worden biologie, chemie, natuurkunde, geneeskunde, sociale psychologie, sociologie, politicologie, rechtswetenschap, stedenbouw, bedrijfs- en bestuurswetenschap. En misschien nog wel enkele andere.

De vraag is daarom, of het streven niet gericht moet worden op een meer geïntegreerde aanpak. Er wordt wel veel lippen dienst bewezen aan de noodzaak van interdisciplinaire studies, maar in de praktijk komt er nog niet zoveel van.

J. in 't Veld

Au
courant

Socialisten aan de macht!

Na kennisneming van de Troonrede en de Miljoenennota zie ik maar één institutionele oplossing voor de moeilijkheden: de socialisten aan de macht. De regering-Biesheuvel mag de begrotingsdebatten niet overleven. Er moeten dan verkiezingen volgen die de socialisten de volstrekte meerderheid moeten geven. En dat niet voor vier jaar, maar voor een jaar of vijftig.

Alleen dan is in ons land een constellatie denkbaar waarbij regering en vakbeweging, in goed gemeen overleg, de loonontwikkeling onder controle krijgen. Er ontstaan dan in ons land Zweedse verhoudingen. Niet dat ze daar de inflatie helemaal onder de duim hebben, maar de Zweden hebben wel gezorgd voor een politieke en maatschappelijke organisatie die de voorwaarden kan scheppen voor een geleide economische ontwikkeling.

Ik maak mij sterk, dat ook de werkgevers het bij enig nadenken met mijn stelling eens moeten zijn. Hun Zweedse collega's laten het loonoverleg met het grootste vertrouwen over aan de machtige centrale organisaties van werkgevers en werknemers en

hebben er vrede mee dat het land al veertig jaar bestuurd wordt door uiterst redelijke sociaal-democraten.

Sinds de jaren vijftig bestaat in dat land een grandioze afspraak. De regering onthoudt zich van elk ingrijpen in het sociaal-economische overleg. De nauwe relatie tussen de sociaal-democratische partij en de vakbeweging vormt de garantie dat er geen looneisen gesteld worden die drastisch indruisen tegen de doelstellingen van het overheidsbeleid.

Wanneer de zaak dan toch uit de hand loopt, zoals thans in werkelijkheid het geval is, dan is dat niet te wijten aan de collectieve onderhandelingen, maar aan de „wage drift”, de ongecontroleerde incidentele loons-

verhogingen die ook in Zweden tussen de mazen, van de collectieve arbeidsovereenkomsten heenglippen.

Maar stel nu eens dat we, om met Drs. Ter Heide van het NVV te spreken, die incidentele loonsverhogingen buiten beschouwing kunnen laten. De socialistische regering geeft de vakbeweging — uiteraard ondergebracht in één onverzuiilde federatie — de waarborg dat het gehele programma van sociale zekerheid, sociale woningbouw, democratisering van het onderwijs en verbetering van de milieuhygiëne onverkort wordt uitgevoerd. De vakcentrale belooft op haar beurt dat de loonstijging volgend jaar beperkt zal blijven tot de produktiviteitsstijging. De belastingen op winsten en vermogens worden nog iets opgeschroefd. De inflatiecorrectie wordt niet teruggegeven (kan best, want de liberalen zijn uit de regering). Er ontrolt zich een panorama van louter harmonie en vrede. Werkgevers en werknemers zitten bijeen als de leeuw en het lam uit de paradijsfabel. De werkgevers hebben zich al lang geschikt, want de socialisten hebben beloofd alle plannen voor nationalisatie van produktiemiddelen voor goed uit hun hoofd te zetten. De vakbeweging zwijgt over democratisering binnen de ondernemingen. Stiltzwindig is overeengekomen dat er niet meer zal worden gestaakt. De arbeidsvrede is voor vijftig jaar verzekerd.

Aan die fabelachtige toekomst heb ik sterk moeten denken na afloop van het breed overleg tussen kabinet en bedrijfsleven. Wat voor eensgezindheid sprak er niet uit de verklaringen van de ministers, werkgevers- en werknemersvoorzitters.

Het was een unanimité die was afgedwongen door de somberste voorspelling die ooit door het Centraal

Planbureau op papier is gezet. Laten we de nominale ontwikkelingen voortwoekeren zoals we dat in 1971 hebben gedaan, dan valt er in het geheel geen economisch beleid meer te voeren. De Miljoenennota van minister Nelissen bewijst dat de voorspellingen van de Macro-economische verkenning op waarheid berusten.

De loon- en prijsinflatie heeft nu ook de regering overspoeld. De geraamde stijging van de uitgaven in 1972 met 16%, is voor 11% te herleiden tot loon- en salarisstijgingen. De toeneming van de belastingdruk met 0,8% die daarmee gepaard gaat, leidt niet tot een reële vergroting van de collectieve voorzieningen.

Nergens in het uitgebreide wapenarsenaal van de minister van financiën is een instrument te vinden dat de bestedingen zover terugdringt dat de regering zelf meer armslag krijgt voor haar investeringen. Opvoering van de belastingdruk leidt tot nog meer afwenteling en nominale loon- en prijsverhogingen.

NVV-voorzitter Ter Heide heeft op de persconferentie na afloop van het overleg tussen regering en bedrijfsleven verklaard er niet over te piekeren nog eens zijn medewerking te geven aan een programma van bestedingsbeperking zoals dat, wel met medewerking van de vakbeweging, in 1956/1958 is uitgevoerd.

Aan wat voor soort matiging zou hij eigenlijk denken? De vakcentrales hebben al verklaard het woningbouwprogramma van de regering volstrekt onvoldoende te vinden. En van Lanser herinner ik mij de uitspraak, dat de vakbeweging alleen tot matiging bereid is als er perspectief geboden wordt op uitbreiding van die collectieve voorzieningen die hoog genoteerd zijn in het actieprogramma van de drie vakcentrales.

De fameuze anti-inflatie-CAO waarmee de Metaalbedrijfsbond NVV in het krijt wil treden houdt ook een beperking van de reële loonstijging in onder de voorwaarde dat de daardoor vrijkomende ruimte gebruikt wordt voor verhoging van overheidsuitgaven.

Overigens zou een bestedingsbeperking „in de geest van 1956”, overgebracht op de schaal van 1972, zulke gigantische bedragen uit de inkomenscirculatie moeten wegzuigen, dat zelfs een socialistische meerderheidsregering eraan zou bezwijken.

Bedrijfsleven en regering waren er zich vorige week donderdag geloof ik, wel van bewust dat we moeten leven zonder automatisch evenwichtsmechanisme. Alle instrumenten zijn door de sterke druk van de inflatievloedgolf, die alle geleidingen van onze goede samenleving doorspoelt, dolgedraaid. Zelfs de uitlaatklep van de betalingsbalans is buiten werking door de massale toevloed van buitenlands vluchtkapitaal.

Het chronisch geworden tekort op de lopende rekening leidt niet meer tot inkrimping van de binnenlandse bestedingen en evenwichtsherstel.

Donderdagavond was Drs. S. C. Bakkenist de enige, die verklaarde dat de ontwikkelingen in de internationale economie na correctie van de valutaverhoudingen, of als gevolg van de protectionistische maatregelen van Nixon, nog heel wat ernstiger gevolgen voor onze economie kunnen hebben dan het Centraal Planbureau in de MEV begroot.

Het aangrijpingspunt voor herstel van het evenwicht — misschien juist gezegd ombuiging van de inflatoire ontwikkeling — ligt buiten de grenzen van ons land.

A. F. van Zweeden

Boeken nieuws

Prof. Dr. J. H. P. Paelinck: Regionaal en stedelijk economisch onderzoek steeds operationeler. Erven F. Bohn NV, Haarlem 1971, 21 blz. f. 3.

Deze publikatie bevat de rede, die Prof. Paelinck heeft uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de ruimte-

ESB 29-9-1971

lijke economie aan de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam op 29 april 1971.

De auteur behandelt de modelmatige aanpak van het regionaal en stedelijk onderzoek, dat door gebruik van specifieke technieken in het afgelopen decennium operationeel werd. Zo ontstond als operationele versie van de

groeipoolwerking de attractietheorie.

Met betrekking tot de onderneming, de regio en de stad worden enkele modellen ontwikkeld, kritisch bekeken en op hun doelmatigheid getoetst. Hierbij is gebruik gemaakt van een aantal recente voorbeelden van de auteur zelf en van zijn collega's.

Aan het slot van de rede wordt vermeld, dat door de recente benaderingen, die een rijk spectrum aan technieken gebruiken, gehoopt mag worden dat binnen afzienbare tijd de methodologische kloof tussen regio en urbs met succes overbrugd zal worden.

Dit boek is een vertaling van *Economic Systems*, dat dateert van 1967. De eerste vraag die in dit verband rijst, is of de vertaling van een boek dat in de oorspronkelijke taal zijn weg al onder vele Nederlandse lezers heeft gevonden, zin heeft. Degenen die hier belang in stellen, zullen immers naar alle waarschijnlijkheid weinig moeilijkheden hebben met Engels.

Nu is de oorspronkelijke versie in sterke mate afgestemd op Amerikaanse lezers. De schrijver zet zich telkens af tegen het Amerikaanse economische stelsel en zijn voorbeelden zijn ook vrijwel alle aan de Verenigde Staten ontleend. Als de vertaling gepaard was gegaan met een zodanige bewerking dat het boek zou zijn toegespitst op Nederlandse verhoudingen, zou zij zeker van belang zijn geweest. Zulk een bewerking heeft echter niet plaatsgevonden. Er blijft daarom wel enige twijfel hangen over het nut van deze Nederlandse versie.

Het gevaar bestaat ook dat de vaktermen niet altijd goed overkomen. In het algemeen is de vertaling goed, maar er zijn toch enkele punten waar het Engels duidelijker is dan het Nederlands. Zo wordt „security” vertaald door veiligheid i.p.v. door zekerheid, „relations” door verhouding i.p.v. betrekking (het gaat om de betrekking tussen produktiefactoren en produktie in de produktiefunctie), terwijl „neighborhoods effects” (externe effecten) al te letterlijk vertaald is in buurtschapseffecten. Het laatste is overigens niet zo erg, want in dezelfde zin komt het woord „externalities” voor, en dat is wel juist weergegeven door externe effecten.

Wat de inhoud betreft wordt eerst een aantal maatstaven besproken waaraan economische stelsels kunnen worden getoetst. Als zodanig worden genoemd welvaart in de zin van de hoeveelheid beschikbare goederen, groei, stabiliteit, zekerheid, efficiëntie, gelijkheid, economische vrijheid en consumentensovereiniteit. Vervolgens wordt het begrip economische stelsel nader omlijnd, aan de hand van de instituties die het kenmerken. Een derde inleidende hoofdstuk heeft betrekking op de ideologisch verpakkingen waarin vooral anti-kapitalistische stelsels doorgaans optreden. De nadruk valt daarbij op het Marxisme. Als feitelijke stelsels worden besproken het

kapitalisme, en wel achtereenvolgens de marktelementen en de elementen van planning en overheidsleiding, het Russische communisme en het Joegoslavische communisme. In een afsluitend hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de betrekking tussen de mens en het economische stelsel en aan een eventuele convergentie tussen communisme en kapitalisme.

Het is een goed leesbaar boek, dat op plezierige wijze relativeert. De bescheiden omvang is een verademing als we deze vergelijken met de meeste andere Amerikaanse studies over dit onderwerp. De voornaamste dingen die in verband met het onderwerp van belang zijn, komen alle ter sprake. Er wordt vrijwel geen aandacht geschonken aan de ontwikkelingslanden, maar de titel moet eigenlijk worden gelezen als: confrontatie van kapitalisme en communisme.

Er zijn ook wel enkele punten van kritiek mogelijk. In de eerste plaats blijft in het duister waar de maatstaven voor de toetsing van economische stelsels vandaan komen. Zijn zij de maatstaven van de schrijver zelf, heeft hij ze langs empirische weg gevonden of behoren ze bij één of ander economisch stelsel? Aan de verwachting dat de besproken stelsels aan deze maatstaven zullen worden getoetst, wordt ook maar zeer ten dele voldaan: de kritische toetsing blijft veel meer in het vage dan overeenkomt met de gedetailleerde bespreking van de afzonderlijke maatstaven.

Verder worden planning en geleide economie niet goed uit elkaar gehouden. Wat betreft de gegevens over Nederland zijn de mededelingen over het vergelijkingsstelsel voor het jaarplan, het gebruik van de lonen als instrument van economische politiek en het optreden van de SER bij de loonvorming inmiddels door de ontwikkeling achterhaald. Het eerste was op het moment van de vertaling nog niet bekend, maar de beide andere punten hadden wel aan de werkelijkheid kunnen zijn aangepast.

Merkwaardig is dat niet alle noten van de schrijver zijn overgenomen. Misschien is dit het enige punt waar een stukje bewerking is toegepast, want weggelaten zijn vooral de verwijzingen naar puur Amerikaanse literatuur. Maar op één punt is juist iets

weggefallen wat bij uitstek Nederlandse lezers zal interesseren, namelijk de verwijzing naar een publikatie van Tinbergen over de convergentie tussen kapitalisme en communisme. Wie alleen deze Nederlandse vertaling ter hand neemt, zou dus ten onrechte de indruk kunnen krijgen dat de schrijver geen kennis heeft genomen van de gedachten-gang van Tinbergen. In de hoofdstekst noemt hij hem namelijk niet.

Laten we echter geen twijfel laten bestaan aan ons eindoordeel over het boek van Grossman: het is en blijft een nuttig en handig overzicht, zelfs in het Nederlands.

Prof. Dr. F. Hartog

P. Romus (red.): Les régions frontalières à l'heure du marché commun. Colloque organisé les 27 et 28 novembre 1969 par l'Institut d'Etudes Européennes. Presses Universitaires de Bruxelles, Brussel 1970, 427 blz. 780 B.frs.

Dit boek bevat de inleidingen en discussies gehouden tijdens een congres (27 en 28 november 1969) aan het Instituut voor Europese Studies van de Vrije Universiteit te Brussel. Onderwerp: de veranderingen welke grensgebieden ondergaan als gevolg van het proces van Europese integratie.

Korte inhoud:

Deel 1 — Présentation de quelques régions frontalières:

— La région franco-belge Nord-Pas-de-Calais, Flandre occidentale-Hainaut (N. Gadenne);

— La région franco-belge-luxembourgeoise du Nord de la Lorraine, du Sud du Luxembourg et d'Esch (Y. Fabert);

— La région centrale du Benelux (H. Vandenberg);

— La région belgo-néerlando-allemande Liège-Limbourg-Aix-la-Chapelle (H. Melkin);

— La région franco-germano-luxembourgeoise Lorraine-Sarre-Luxembourg (A. Seyler);

— Les régions franco-allemandes d'Alsace et de la partie méridionale du Haut-Rhin, Südliche Oberrheingebiet (R. Uhrich);

— La région germano-néerlandaise Westmünsterland-Twente-Oost-Gelderland (W. de Haan);

— La région franco-italienne des Alpes (G. M. Vitelli).

Deel 2 — Les régions frontalières européennes: essais de synthèse:

- Les problèmes économiques des régions frontalières européennes (R. Gendarme);
- Les problèmes sociaux (G. Michel);
- Les problèmes commerciaux (M. Falise);
- Signification historique et politique des frontières en Europe (G. Goriely);
- La programmation économique (A. Dumoulin);
- L'harmonisation des transports (J.-P. Rey);
- La contribution des Communautés européennes au développement des régions frontalières européennes (R. Sunnen);
- La politique de la Banque Européenne d'Investissement dans les régions frontalières européennes (C. Dupont);
- Conclusions générales: les régions frontalières à l'heure du Marché Commun (P. Romus);
- Structure économique et sociale et croissance des régions frontalières internes de la Communauté européenne (F. Gouzes).

Centraal Bureau voor de Statistiek: Statistiek der gemeentefinanciën, onderwerpen van overheidszorg, rekeningen 1967, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1971, 75 blz., f. 10.

In deze publikatie, die de financiële weerslag van de activiteiten der gemeenten over 1967 geeft, zijn de uitgaven en inkomsten toegerekend aan de verschillende functies, d.w.z. onderwerpen van overheidszorg, zoals: algemeen bestuur, justitie en politie en volksgezondheid; ze sluit geheel aan bij de in 1970 als eerste verschenen „Statistiek der gemeentefinanciën, onderwerpen van overheidszorg, rekeningen 1965”.

Centraal Bureau voor de Statistiek: Statistiek der rijksfinanciën 1966-1971. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1971, 123 blz., f. 15.

In deze publikatie wordt een kwantitatief overzicht gegeven van de activiteiten der rijksoverheid zoals deze tot uitdrukking komen in de definitieve rijksrekeningen over de jaren 1966 en 1967. De uitgaven en inkomsten zijn gerubriceerd naar economische categorieën, overeenkomend met de specificaties in het stelsel der nationale rekeningen, en functies van de overheid (defensie, politie, verkeer enz.). Tevens zijn opgenomen: bijzonderheden betreffende de door het rijk geëxploiteerde bedrijven en beheerde

fondsen; een gespecificeerd overzicht van de geïnde belastingen en de verdeling daarvan over rijk, provincie en gemeenten; gegevens over de gevestigde en vlottende staatsschuld.

Mededelingen

Het voeden van Nederland, nu en in de toekomst

De Stichting Toekomstbeeld der Techniek zal op donderdag 14 oktober 1971 in de Jaarbeurscongreszaal te Utrecht een symposium houden, getiteld: „Het voeden van Nederland, nu en in de toekomst”. Dit symposium staat mede onder auspiciën van het Koninklijk Genootschap voor Landbouwwetenschap en de Nederlandse Vereniging voor Voedingsleer en Levensmiddelentechnologie.

Op dit symposium worden besproken:

- De wereldvoedselsituatie en de plaats van Nederland in de West-europese verhoudingen.
- De huidige en toekomstige productie- en prijsaspecten tegen een achtergrond van de voedingsleer van de drie hoofdvoedingsstoffen: eiwitten, vetten en koolhydraten.
- De veranderende relatie tussen producent, distributeur en consument.
- Risico en verantwoordelijkheid bij nieuwe ontwikkelingen.

De preadviezen zijn geschreven door Drs. W. C. Bus, Prof. Dr. J. Boldingh, Prof. Dr. Ir. M. J. L. Dols, Prof. Dr. H. Doorenbos, Dr. C. Engel, Ir. H. Glazenburg, Prof. Dr. A. G. M. van Melsen en Drs. J. de Veer.

De kosten voor deelneming aan dit symposium bedragen f. 25 per persoon, preadviezen, koffiemaaltijd en verversingen inbegrepen. Studenten f. 15. Programmaboekjes, waarin opgenomen een aanmeldingsformulier, kunnen worden aangevraagd bij: Het congresbureau van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, Prinsessegracht 23 te 's-Gravenhage, tel. (070) 64 68 00, toestel 26.

Cursussen Kwaliteitsdienst voor de Industrie

Dit najaar brengt de Stichting Kwaliteitsdienst voor de Industrie in

het internationaal opleidingsprogramma in het Engels en het Duits meerdaagse cursussen over: „Reliability Engineering” door Dr. V. D. Barnett en Dr. B. W. Jenney; „Management of Quality Control” door Dr. J. M. Juran; „Practical Industrial Experimentation” door D. Shainin; „Qualitätsbewertung, Qualitätssicherung, Qualitätssteuerung unter Verwendung von Computer” door Obering. F. Goubeaud; „Increasing profit through Efficacy in the Control of Quality” door S. Weinberg; „Quality Problem Solving” door L. A. Seder.

Het Nederlandstalige programma vermeldt voorts cursussen en seminars over: Kwaliteitsanalyse (7 cursussen) door diverse docenten; Statistische Proefopzetten door Prof. Dr. H. C. Hamaker, Prof. Ir. J. W. Sieben, Prof. Dr. R. Doornbos e.a.: Methodologie van de Kwaliteitszorg door M. L. Wijvekate; Statistiek voor Kwaliteitsanalisten o.l.v. Drs. A. R. van den Burg; Organisatie van de Kwaliteitszorg door Ir. F. A. Mulder; Bedrijfszekerheid, Ontwerp- en Nazorgkosten door Ir. A. B. H. Meyer.

De Stichting Kwaliteitsdienst voor de Industrie verstrekt gaarne nadere inlichtingen. Het adres is: Postbus 1976, Rotterdam-3005, tel.: 14 74 66. Telex 24376.

De praktische aspecten van industriële advertizing

De industriële Marketing Groep organiseert een middagbijeenkomst onder de titel: „De praktische aspecten van industriële advertizing”, welke wordt gepresenteerd in het Duits door de heer H. Englert, Marketing Director van McCann/ITSM te Keulen.

In zijn lezing zal hij vooral aandacht schenken aan de internationale salespromotion activiteiten voor de investeringsgoederenindustrie (kapitaalgoederen en halfabrikaten). Aan de hand van een basisschema zal een aantal praktijkvoorbeelden van, met name middelgrote, ondernemingen behandeld worden.

De deelname is beperkt tot maximaal 40 deelnemers. De bijeenkomst zal worden gehouden op dinsdag 12 oktober 1971, in het Esso Motor Hotel te Amsterdam om 13.30 uur.

De bijdrage in de kosten zijn: NIMA-leden f. 15 (zij zullen voorrang verkrijgen i.v.m. beperkte deelname) en niet-leden f. 25.

Inlichtingen: Nederlands Instituut

voor Marketing, Parkstraat 18, Den Haag, tel.: (070) 61 49 91.

Studiebijeenkomst Groupement International pour l'Etude des Problèmes de l'Épargne

Van 21 t/m 23 oktober a.s. organiseert de Groupement International pour l'Etude des Problèmes de l'Épargne in Madrid een colloquium over de ontwikkeling van nieuwe spaarvormen en belegging van besparingen.

Het programma vermeldt onder meer de volgende referaten:

- Het nut en de noodzaak tot diversificatie van traditionele beleggingsvormen door kredietinstellingen (R. Laurent, Bond van Franse spaarbanken);

- Wat is de betekenis van beleggingsfondsen voor het publiek (E. A. Brouwer, directeur-generaal ROBECO);

- Vraag naar beleggingen bij gezinshuishoudingen en het beleid van banken (E. A. Lisle, Centrum voor economisch spaaronderzoek te Parijs);

- Marketing voor besparingen (Dr. E. van Hooven; Deutsche Bank);

- De houding van de overheid tegenover nieuwe spaar- en beleggingsvormen (Prof. F. Parrillo, Volksbanken);

- Betekenis van stabiele waarde van het geld voor nieuwe spaarvormen (Ph. de Weck, Schweizerischen Bankgesellschaft).

Inlichtingen en programma's zijn verkrijgbaar bij de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Bank, St. Jacobsstraat 30, Postbus 2098, Utrecht, tel.: (020) 2 84 11 (tst. 252).

Accountantsdag 1971

De Orde Nederlands Instituut van Registeraccountants organiseert op 4 november 1971 de „Accountantsdag 1971” in het Jaarbeurs Congres- en Vergadercentrum te Utrecht.

Thema van de „Accountantsdag” is: *de toekomst van het vrije beroep.*

Inleidingen zullen worden gehouden door: Prof. Dr. R. C. Kwant, Prof. J. B. Bakema, Jhr. Mr. P. J. W. de Brauw, C. Landheer, Prof. Drs. Sj. Muller, Prof. Dr. P. de Wolff en Mr. G. A. Wagner. Panelvoorzitter is Ds. N. K. van den Akker.

Inlichtingen zijn verkrijgbaar bij het Nederlands Instituut van Registeraccountants, Meusingage 2, Postbus 7984, Amsterdam-1011, tel.: 44 02 22.

HET BUREAU VOOR ORGANISATIE EN EFFICIENCY VAN DE GEMEENTE AMSTERDAM

zoekt

ERVAREN EN AANKOMENDE

ORGANISATIEDESKUNDIGEN

met belangstelling voor

- ★ bestuurlijke vraagstukken in Nederlands grootste gemeente;
- ★ veranderingsprocessen bij grote en zeer grote bedrijven en diensten;
- ★ informatieverwerking.

In aanmerking komen in de eerste plaats academisch gevormde economen, ingenieurs en afgestudeerden in de gedragswetenschappen.

Voor bekwame krachten is een salaris bereikbaar van maximaal circa f 3800,— per maand. Verdere promotiemogelijkheden tot de thans openstaande plaats van adjunct-directeur (max. salaris circa f 4600,—) is niet uitgesloten.

Belangstellende pas afgestudeerde academici worden in dienstverband verder opgeleid.

Nadere informatie kunnen telefonisch worden ingewonnen onder nr. (020) 24 33 52 - 24 33 53 - 24 33 54.

Schriftelijke sollicitaties onder no. V 7138 te richten aan de Directeur van de Dienst der Gemeentelijke Personeelsvoorziening, Jan Luijkenstraat 94, Amsterdam-Oud Zuid.

Het bureau van de

koninklijke nederlandse redersvereniging fungeert als collectief staforgaan

voor de Nederlandse (grote zeescheepvaart) rederijen.

Binnenkort vacceert de functie van

ECONOMISCH STAFMEDEWERKER

rechtstreeks toegevoegd aan de directie.

Van deze functionaris wordt o.m. verwacht dat hij als secretaris van project-groepjes met vakgenoten-rederijfunctionarissen en andere externe deskundigen een wezenlijke bijdrage levert aan de beleidsvorming terzake van de economische, financiële en fiscale problematiek van onze Koopvaardij in het kader van de internationale ontwikkelingen.

Gedacht wordt aan een economisch drs., die — na een periode van 5 à 10 jaar ervaring op een gespecialiseerd gebied — in zijn ontwikkeling toe is aan een ervaringsverbreding op het wijde terrein van de vervoerseconomie.

De bruto jaarinkomensschaal voor deze functie loopt momenteel van f 25.000.— tot f 50.000.—.

Geïnteresseerden gelieven zich, bij voorkeur beknopt, schriftelijk te wenden tot de directie van de K.N.R.V., Stationsweg 137, Den Haag.

Sollicitaties worden vanzelfsprekend strikt vertrouwelijk behandeld.

FME

Deze ondernemersorganisatie voor de metaal- en elektrotechnische industrie stelt zich ten doel de individuele en collectieve belangen van haar leden op sociaal, economisch en technisch gebied te behartigen.

Aangesloten zijn ruim 1000 ondernemingen met een gezamenlijk bestand van meer dan 300.000 personeelsleden.

Op haar hoofdkantoor te Den Haag wordt ten behoeve van de sectie Economisch Onderzoek en Statistiek gezocht een

E C O N O O M

wiens taak onder verantwoordelijkheid van het hoofd van de sectie o.m. zal bestaan uit:

- het verrichten van kwantitatieve en kwalitatieve langere-termijnprognoses in de metalectro-industrie;
- het kritisch begeleiden van extern verrichte studies;
- het toegankelijk maken van statistische en conjunctuur-gegevens voor de leden-ondernemingen.

Deze functie met een overwegend onderzoekskarakter vraagt, naast creatief denken en zelfstandig werken, begrip voor wat vanuit de onderneming gezien aan macro-informatie nuttig is.

Voor deze gevarieerde taak, welke in klein teamverband wordt uitgeoefend, moeten aan deze functionaris de volgende eisen worden gesteld:

- economisch doctorandus of daarmee gelijkwaardige opleiding;
- vertrouwelijkheid met en/of interesse voor kwantitatief en kwalitatief onderzoekwerk;
- goede contactuele eigenschappen.

Enige ervaring in het bedrijfsleven strekt tot aanbeveling.

Geboden wordt een gevarieerde en stimulerende werkkring met de mogelijkheid door eigen inzet de inhoud van de functie mede te bepalen, hetgeen ook wordt verwacht.

De salariering en andere arbeidsvoorwaarden zijn in overeenstemming met het belang dat wij aan een goede vervulling van deze functie hechten.

Brieven te richten aan het hoofd van de afdeling Economische Zaken.

FEDERATIE METAAL- EN ELECTROTECHNISCHE INDUSTRIE FME
NASSAULAAN 25 TELEFOON (070) 61 48 11 's-GRAVENHAGE

De rijksoverheid vraagt

**in het kader van de Interdepartementale
werving van toekomstige beleidsfunctionarissen**

economen

werken onder meer aan de macro-problematiek op het gebied van de industrialisatie en werkgelegenheid; advisering bij loonbeleid en sociale voorzieningen; overleg m.b.t. internationale vraagstukken op het gebied van handel en transport; voorbereiding en bewaking van begrotingen; fiscale problemen; doelmatigheidsonderzoek, organisatie en automatisering; verder bij onderwijsproblemen en andere gespecialiseerde beleidsvraagstukken.

juristen

werken onder meer aan de voorbereiding en uitvoering van wettelijke maatregelen; advisering bij de sociale wetgeving; de wetgeving op het gebied van verkeer en vervoer, strafrecht, milieurecht en andere rechtsvormen; beroepsrechtelijke vraagstukken en beroepsprocedures; besprekingen over internationale regelingen; coördinerende taken, ook interdepartementaal.

academici

tot 30 jaar

en hen die binnenkort afstuderen

De werving geschiedt zowel voor functies die een bepaalde studierichting vereisen als voor algemene academische functies; in het eerste geval is later benoeming in een algemene functie mogelijk.

Zij treden in dienst bij een der departementen en worden geplaatst op een beleidsafdeling. Gedurende hun inwerkperiode werken zij ook enige tijd bij andere onderdelen van de Rijksdienst en nemen zij deel aan een interdepartementaal introductieprogramma.

sociologen

werken onder meer aan het opstellen van nota's over arbeidsvraagstukken en sociale maatregelen; beleidsvoorbereiding op het gebied van de ruimtelijke ordening; vraagstukken op het terrein van de automatisering en organisatieonderzoek; advisering m.b.t. het personeelsbeleid; studie van onderwijsproblemen.

anderen

afgestudeerden in andere studierichtingen werken onder meer op het gebied van personeelsbeleid en organisatie, onderwijsvraagstukken, landbouwbeleid en andere beleids- onderwerpen.

[Het aantal plaatsingsmogelijkheden voor deze categorie is beperkt. De problematiek van het openbaar bestuur dient bij voorkeur onderdeel van de studie te hebben gevormd.]

Het aanvangssalaris bedraagt tenminste f 1798,- per maand, met een jaarlijkse verhoging van ca. f 80,- per maand. In de regel volgt na drie jaar bevordering, waarna een max. van f 2720,- per maand kan worden bereikt. Verwacht wordt dat betrokkenen zich zodanig zullen ontwikkelen dat daarna verdere bevordering mogelijk is. Salarissen excl. 6¹/₂% vakantiewaarsluiting. AOW-premie voor Rijksrekening.

Bijzonderheden worden verstrekt tijdens een voorlichtingsbijeenkomst op 19 oktober 1971, waarvoor belangstellenden een uitnodiging zullen ontvangen, tezamen met een volledig overzicht van de plaatsingsmogelijkheden. U kunt zich met opgave van naam, adres, leeftijd, studierichting en [vermoedelijke] datum van afstuderen tot uiterlijk 11 oktober a.s. schriftelijk aanmelden bij de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1 te 's-Gravenhage, onder vermelding van vacaturenummer 1-0957/0936 in linkerbovenhoek van brief en enveloppe.

De statisticus die onze Marketing-Research moet ondersteunen met het verzamelen, bewerken en presenteren van gegevens, beheerst de beschrijvende statistiek.

Als hij ook een vaardig statistisch analyst is, dan kan hij de man zijn, die wij zoeken voor onze vacature van

statistisch medewerker

Dat hij deze know-how bezit, blijkt uiteraard uit zijn diploma „statistisch assistent” of „statistisch analyst”.

Bovendien zijn begrippen als „Nielsen”, „Intomart” en „Nipo” hem niet onbekend.

Hij die meent, dat zijn kennen en kunnen zich op dit niveau bewegen, wordt uitgenodigd schriftelijk, dan wel telefonisch, contact met ons op te nemen.

Ons adres is: Sigarettenfabriek
Ed. Laurens N.V., Saturnusstraat 40,
's-Gravenhage, telefoon 070 - 81 46 61.

LAURENS

CABALLERO TIVOLI CHESTERFIELD

DR. SLOOFF'S

Wegwijzer voor de Belegger

f 8,50

Een prettig leesbaar boekje voor hen, die gaarne wegwijs worden op het punt van beleggen; een ideaal naslagwerkje voor hen, die dit reeds zijn. Verkrijgbaar bij uw boekhandelaar of rechtstreeks bij de uitgever:

H. A. M. ROELANTS TE SCHIEDAM.